

dr hab. Paweł Kowal

profesor Instytutu Studiów Politycznych

Polskiej Akademii Nauk

Recenzja

rozprawy doktorskiej magistra Mateusza Kamionki

**pt. *Wzory zmiany społeczno-politycznej w świadomości ukraińskich studentów
po 1991 roku***

Dysertacja doktorska magistra Mateusza Kamionki podejmuje jeden z klasycznych tematów związanych z badaniami nad rewolucją, insurekcją w Europie środkowej, istotny zarówno w odniesieniu do badań historycznych nad dziejami politycznymi XIX i XX wieku, historią współczesną i studiami z zakresu nauk o polityce. Problematyka roli ruchów młodzieżowych, szczególnie studenckich jest istotna przykładowo w studiach nad dziewiętnastowiecznymi powstaniem w Europie środkowej, rewoltami studenckimi na Zachodzie w II połowie XX wieku czy *rewolucjami kolorowymi* na terenie dawnego Związku Sowieckiego na przełomie XX i XXI wieku. M. Kamionka skupia się nad tą problematyką w kontekście ukraińskim, ale znaczenie jego studium jest znacznie szersze, zarówno jeśli chodzi o zastosowaną w pracy metodologię (nieodzowne było komparatystyczne podejście, ale autor zaskoczył pozytywnie jego skalą) jak i podjętą tematykę.

We *Wstępie* autor klarownie zaznacza swoje zainteresowania naukowe i pole badawcze. Zapowiada koncentrację na takich problemach jak zmiana społeczna na Ukrainie po 1991 roku (ramy chronologiczne zostały określone na lata 1991-2017) z uwzględnieniem polityki, gospodarki, kultury politycznej, inspiracji ideowych, poglądów, wizji i systemów wartości młodzieży i studentów, a także jej podejścia do problemu konfliktu politycznego (w tym problem radykalizmu w polityce). To, co

stanowi ważny atut pracy M. Kamionki i już na wstępie wzbudza zainteresowanie u czytelnika, to kwestia „ciągłości i typowych tendencji” w procesach historycznych itd. Uwagę zwracają trzy klarowne hipotezy badawcze autora, które pozwolę sobie przytoczyć. Pierwsza hipoteza: „Zasoby symboliczne, którymi dysponują młodzi Ukraińcy (studenci) znacząco różnicują tę kategorię społeczną i determinują wiele istotnych zjawisk, m.in. studencki stosunek i oceny systemu politycznego (demokracji) czy gotowość do podejmowania aktywności publicznej i politycznej”. Hipoteza druga: „W świadomości społecznej studentów ukraińskich dominuje krytycyzm wobec funkcjonowania wielu instytucji państwa (np. wyborów), poczucie marginalizacji i pauperyzacji oraz przekonanie o skuteczności działań radykalnych, co wiąże się z powszechną akceptacją wzorca rewolucyjnego w relacji ze światem polityki”. Trzecia hipoteza autora brzmi: „W procesie historycznym można zaobserwować cyklicznie występujący pewien typowy dla społeczeństwa ukraińskiego model zmian społeczno-politycznych, który ma zwykle bardzo gwałtowny, rewolucyjny charakter. Postrzegany przez studentów jako jeden z najskuteczniejszych sposobów działania politycznego stanowi ważny element ich kultury politycznej”. Klarowne hipotezy pozwoliły autorowi w dalszej części pracy na sprawne przeprowadzenie ich weryfikacji/ dowodzenia różnymi metodami badawczymi, charakterystycznymi dla kilku dyscyplin naukowych.

Kwestie metodologiczne zostały w przekonujący sposób zaprezentowane w rozdziale I (*Metodologia, wykorzystane teorie politologiczne i socjologiczne*). Mocną stroną tego fragmentu pracy jest ukazanie teoretycznej perspektywy związanej ze stosowaniem pojęć „rewolucja” i „młodzież”. Zabrakło jednak w I rozdziale szerszej refleksji na temat pojęcia kultury politycznej, które najwyraźniej ma duże znaczenie dla autora skoro powrócił do niego kilkakrotnie w tym formułując hipotezy badawcze.

Rozdziały II, III i IV dają czytelnikowi możliwość zaznajomienia się z szerokim historycznym kontekstem kwestii rewolucji na Ukrainie. W odniesieniu do rozdziału II („Zmiana polityczna na Ukrainie na przestrzeni dziejów”) mam wątpliwości co do zasadności zamieszczania w pracy tak obszernego rozdziału stanowiącego faktycznie syntezę historii Ukrainy. Nie pomaga to konstrukcji pracy a doktorant dodatkowo nie zdecydował się na umieszczanie krótkich podsumowań na końcu poszczególnych rozdziałów, które wskazywałyby precyzyjnie na ich użyteczność w kontekście podejmowanego tematu i dowodzenia przyjętych hipotez. Rozdział II

napisany jest sprawnie, przedstawiona synteza historyczna jest klarowna, ale właśnie w tym przypadku moim zdaniem konieczne byłoby precyzyjne uzasadnienie umieszczenia tego rozdziału w pracy. Zaskakujące jest też, że podejmując kwestię rewolty młodzieżowej/ studenckiej autor nie umieścił jej również w tradycji dziewiętnastowiecznych powstań w regionie, Wiosny Ludów, powstania listopadowego, kwestii „młodego przywództwa” w powstaniu styczniowym itd. Pasowałoby to do zaproponowanego przez M. Kamionkę podejścia badawczego (problem ciągłości).

Rozdział III (*Zmiany społeczno-polityczne w okresie niezależności*) również nie został zwieńczony posumowaniem, które uczyniłoby całość wywodu bardziej klarownym. Ta część pracy posiada jednocześnie zdecydowanie mocne strony, zaliczam do nich przede wszystkim bardzo dobrą, głęboką perspektywę podejścia do kwestii protestów społecznych w Europie XX wieku – kontekst rewolucji 1968 roku. Autor wykazuje się dużą erudycją jeśli chodzi o znajomość zachodniej literatury przedmiotu, szczególnie w perspektywie teoretycznej. Tkwi w tym pewien paradoks – autor z werwą odwołuje się do różnych perspektyw teoretycznych badania protestu młodzieżowego a także historycznych figur tego rodzaju protestów w Europie Zachodniej a w mniejszym stopniu dostrzega korzenie tej tradycji w szeroko rozumianej Europie środkowej. Być może zresztą należało się odwołać w kontekście tych rozważań do psychologicznych aspektów zaangażowania młodzieży w politykę i maksymalnie je uogólnić – tym bardziej, że autor dowiódł, że tego rodzaju komparatystyka jest jego mocną stroną.

Czytając te partie tekstu miałem wrażenie, że w podobnie szerokim kontekście, tym razem imperialnym należałoby mówić o „demokracji mityngowej” przełomu lat 80. i 90., która była charakterystyczna nie tylko dla sowieckiej/ niepodległej Ukrainy, ale dla wielu republik rozpadającego się ZSRS (s. 113), stąd kojarzenie jej z samą Ukrainą nie wydaje mi się trafne.

Rozdział IV (*Baza społeczna rewolucji i protestów w okresie niezależności*) w tym wypadku szczęśliwie już na szerszym tle sytuacji w ZSRS charakteryzuje ruchy studenckie i młodzieżowe kontestujące system sowiecki. Na podkreślenie zasługują próby periodyzacji procesu „polityzacji” ruchów młodzieżowych na Ukrainie w okresie Wielkiej Zmiany (*vide* prace prof. Teresy Łoś-Nowak). Pokazuje też swoisty łańcuch protestów na współczesnej Ukrainie: Rewolucja na Granicy, Ukraina bez Kuczmy

(2000-2001), studenckie protesty w Sumach w maju 2004, Pomarańczową Rewolucję w latach 2004-2005 ze szczególnym uwzględnieniem roli ruchu „Pora”, następnie kolejne protesty w latach 2010-2012, które prowadziły do tzw. Rewolucji Godności (2013-2014). Rozdział ten w przekonujący sposób prezentuje znaczenie ruchu młodzieżowego w ukraińskiej rewolucji.

Rozdział V (*Studenci jako podmiot politycznej zmiany we współczesnej Ukrainie – analiza ilościowa*) oparty jest o szerokie badania ankietowe, które były wykonane przez autora jako element grantu pozyskanego z Narodowego Centrum Nauki. Ankietę audytoryjną wypełniło 1043 studentów z 14 ukraińskich uniwersytetów. Badania te potwierdziły znaczenie ruchu młodzieżowego i studenckiego w organizacji i przeprowadzaniu protestów na Ukrainie ale także inne istotne aspekty zaangażowanej postawy młodzieży jak: wyższy niż w całym społeczeństwie poziom zaangażowanie patriotycznego wśród studentów (s. 243), znaczenie języka ukraińskiego czy aspiracji młodszego pokolenia w przypadku tych, którzy wymagają wyższego standardu procedur demokratycznych w państwie. Zdaniem autora przeprowadzone badanie potwierdziło pierwszą z jego hipotez badawczych (s. 264) a drugą potwierdziło jedynie częściowo.

Rozdział VI (*Wzory zmian społeczno-politycznych w świadomości ukraińskich studentów – analiza jakościowa*) oparty jest o badanie jakościowe, w którym wzięło udział 16 studentów (IDI, individual depth interview). Także ta metoda badawcza została użyta w celu weryfikacji zaproponowanych we *Wstępie* do dysertacji hipotez badawczych i w jasny sposób wynik weryfikacji został przez doktoranta skonkludowany.

Moim zdaniem autor zbyt autorytatywnie podkreśla pionierskość swoich badań nad rewolucją na Ukrainie w kontekście polskich publikacji na ten temat (s. 7 i 290). Nie wpływa to zresztą na moją ostateczną ocenę pracy, gdyż ma ona szereg mocnych stron, wśród których nowatorskie podejście autora wynika z kilku aspektów dysertacji (metodologia, szerokie ujęcie, krzyżowanie różnych metod i technik badawczych) a nie tylko nadmiernie podkreślanej pionierskości, choć przyznaję autorowi, że jak na polską tradycję zainteresowania Ukrainą, badań na temat współczesnych przemian politycznych w tym państwie powinno być więcej.

Tylko tytułem przykładu: badania nad problematyką podejmowaną przez autora toczą się w Kolegium Europejskim w Natolinie i zostały opublikowane w kolejnych tomach (*Three Revolutions: Mobilization and Change in Contemporary Ukraine* t.I *Theoretical Aspects and Analyses on Religion, Memory and Identity*, Ibidem Verlag, Stuttgart 2019). Moim zdaniem autor mógł się zdecydować na skorzystanie z niemałych ukraińskich i polskich zasobów historii mówionej dotyczących podejmowanych przez autora problemów badawczych, dokumentów KGB, które w dużej mierze poświęcane były inwigilacji środowisk, które akurat autora bardzo interesują. Jeśli chodzi o kwestie historii mówionej dotyczące procesu rewolucji na Ukrainie to polecenia godny jest przykładowo Wrocławski Rocznik Historii Mówionej, numer z 2017 roku.

Większość ocen, pozytywnych ale także krytycznych, wyłuszczyłem omawiając zawartość poszczególnych rozdziałów, w części odnoszą się do całej pracy. Z uwag dodatkowych zwracam uwagę na następujące kwestie: nie jestem przekonany do brzmienia tytułu dysertacji, moim zdaniem nieco zawężyła podjętą w pracy tematykę. Chciałbym też powrócić do sprawy „ciągłości i typowych tendencji” we współczesnej historii Ukrainy. Podejście to mieści się w przyjętym nurcie w badaniach nad rewolucją, w którym podkreśla się zjawisko „uczenia się” rewolucji (*vide* przykładowo prace G. Minka). W kontekście współczesnej historii Ukrainy warto jednak zwrócić uwagę także na jeszcze jeden aspekt – cyrkulację rewolucji. Szczególnie w odniesieniu do wydarzeń z lat 1990, 2004/05, 2013/2014 wyraźny jest i podkreślany przez badaczy wpływ na ukraińską rewolucję analogicznych wydarzeń, które miały miejsce w odpowiednich okresach w innych państwach byłego ZSRS (Gruzja w odniesieniu do Rewolucji Pomarańczowej), byłego bloku sowieckiego i państw komunistycznych (Bułgaria, Chiny w odniesieniu do Rewolucji na Granicy) czy w Afryce Północnej (Tunezja i szerzej Arabska Wiosna – „Rewolucja Godności”).

W tym kontekście niektórzy badacze historii podkreślają fakt, że żadna z rewolucji nie zamyka się sama w sobie, zauważają kwestię „transferu rewolucyjnego”, który poprzez imitacje wydarzeń z kraju modelowego prowadzi do wykształcenia się „łańcucha rewolucji” i powtarzania pewnych zachowań przez uczestników protestów. Mathilde Larrère powróciła z kolei do zagadnienia „rewolucji atlantyckiej” proponowanej przed laty przez Jacques’a Godechot (*France and the Atlantic revolution of the eighteenth century, 1770-1799*). Teoria ta osnuta była na

założeniu, że "powiew wolności" przyszedł ze Stanów Zjednoczonych do Europy a następnie rozprzestrzenił się w Ameryce Południowej. Być może trzeba się zgodzić z tymi badaczami, którzy byli sceptyczni wobec takiego podejścia, które w zbyt małym stopniu uwzględniało adaptację głównego modelu („matrycy rewolucyjnej”) do konkretnych warunków w innym miejscu świata (politycznych, gospodarczych, klimatycznych itd.) W każdym razie trzeba jednak przyjąć założenie, że mamy do czynienia ze zjawiskiem/ konceptem *revolutionary circulation*, a akcent w analizie współczesnych ruchów rewolucyjnych na Ukrainie może zostać położony na obustronne wpływy rozmaitych procesów rewolucyjnych na siebie w podobnym czasie. Sprawę tę w omawianym przez nas kontekście podkreślam szczególnie ze względu na znaczenie technologii komunikacji poprzez media społecznościowe używane przez młodzież, które stają się szczególnie efektywnym nośnikiem idei buntu, wzorców protestu itd. we współczesnym świecie.

Zbliżając się do konkluzji pragnę podkreślić, że praca została skomponowana w dobry sposób, napisana jest nienagannym językiem, starannie wyedytowana, co stanowi jej dodatkowy walor.

Konkluzje

Pracę, której dotyczy recenzja definiują jej mocne strony i inwencja twórcza autora. Niezależnie od krytycznych uwag, którymi podzieliłem się powyżej, czytając dysertację zwracałem uwagę przede wszystkim na wagę podejmowanego tematu, jego oryginalność, znajomość literatury i wykorzystanie źródeł. Istotna była dla mnie trafność i zasadność sformułowanych uogólnień, sposób dowodzenia postawionych na wstępie hipotez badawczych. Moim zadaniem jako recenzenta było znalezienie odpowiedzi na kilka zasadniczych pytań, które koncentrują się wokół kwestii takich jak: na ile podjęta przez doktoranta problematyka jest ważna dla badań naukowych, na ile jego podejście jest nowatorskie, na ile doktorant zapoznał się z literaturą przedmiotu i czy twórczo ją wykorzystał.

W przypadku pracy, której dotyczy recenzja, szczególnie ważne znaczenie ma kwestia, na ile autor zna i potrafi zastosować metody i techniki badawcze właściwie dla warsztatu nie tylko politologa i historyka ale także socjologa. Kluczową kwestią dla powodzenia podjętego zadania badawczego było w tym wypadku to, czy

doktorant zdoła prawidłowo zaplanować rozległe i pracochłonne badania, profesjonalnie zorganizować swój warsztat badacza, przeprowadzić badanie empiryczne, a wreszcie właściwie zinterpretować jego wyniki i przedstawić czytelnikowi, i jeszcze wszystko to umieścić w kontekście przyjętych założeń teoretycznych. Skala trudności zadania była zatem nawet jak na pracę doktorską znacząca. Trudności te M. Kamionce udało się pokonać.

Stwierdzam, że przedstawiona rozprawa autorstwa magistra M. Kamionki pt. *Wzory zmiany społeczno-politycznej w świadomości ukraińskich studentów po 1991 roku* spełnia oczekiwania stawiane przed dysertacjami doktorskimi, tym samym recenzowana rozprawa spełnia wymogi określone w ustawie o stopniach naukowych i tytułach w zakresie sztuki. Wniosuję zatem o dopuszczenie pana Mateusza Kamionki do publicznej obrony pracy doktorskiej.

Rainer Kewel